

CONTRIBUȚII LA STUDIUL CRIZEI GENERALE A SISTEMULUI SCLAVAGIST ÎN IMPERIUL ROMAN

DE

MIHAI JACOTĂ

În momentul de față, în mod evident, una din problemele cele mai dezbatute ale istoriei lumii antice o constituie problema declinului și căderii orînduirii sclavagiste¹.

Deși în această chestiune s-a scris atât de mult, nu putem considera însă că toate aspectele acestui fenomen cu implicații atât de vaste au fost luate în considerare.

Pe de altă parte, izvoarele pentru această perioadă, deși relativ numeroase, prezintă adesea informații contradictorii, ceea ce face foarte dificilă stabilirea caracterului exact și întinderea fenomenelor studiate.

Istoricii din statele socialiste au cercetat în cursul ultimilor ani numeroase aspecte ale perioadei descompunerii lumii sclavagiste antice, cum ar fi apariția și dezvoltarea colonatului, problema caracterului proprietății funciare în imperiul roman tîrziu, răscoalele sclavilor și ale oamenilor liberi exploatați între secolele III și V e.n., oglindirea crizei generale a sistemului sclavagist în literatură, filozofie, religie sau altă domenii ale suprastructurii, cît și problemele teoretice generale în această ordine de idei. Ajungîndu-se la un deplin acord în privința liniilor mari, de principiu, ale problemei căderii orînduirii sclavagiste, continuă să formeze însă obiect de discuție anumite probleme speciale, precum problema răspîndirii marii și micii proprietăți agrare în diversele provincii ale imperiului roman tîrziu, problema

¹ Institutul de istorie al Academiei de Științe U.R.S.S. a luat inițiativa publicării unei serii de monografii consacrate istoriei sclaviei în lumea antică. Lucrul acesta a prilejuit începutul unei noi discuții asupra problemelor teoretice fundamentale, care se duce în prezent în U.R.S.S., în paginile revistei *Вестник древней истории*, începînd cu numărul 4, 1960, la care au participat pînă acum S. L. Utcenko și E. M. Staerman (nr. 4, 1960), B. Koval (nr. 3, 1961), M.M. Slonimski (nr. 4, 1961). Pe de altă parte, sclavia continuă să formeze una din problemele dezbatute în cadrul congreselor internaționale. Al XI-lea Congres internațional de științe istorice de la Stockholm (1960) a dezbatut și problema sclaviei: cf. Em. Condurachi, *Unele probleme ale sfîrșitului orînduirii sclavagiste în istoriografia contemporană*, în SCIV, nr. 1, 1961, p. 34–49; D. M. Pippidi, *Problema sclavajului greco-roman la cel de-al XI-lea Congres internațional de științe istorice*, în SCIV, nr. 1, 1961, p. 75–83.

periodizării, problema începutului crizei generale a sistemului sclavagist, precum și altele.

Având în vedere complexitatea problemelor sociale studiate și caracterele izvoarelor noastre, tezele cele mai variate și adesea opuse își pot găsi suficient sprijin în texte. În rîndurile de față, vom căuta să subliniem cîteva aspecte ale descompunerii orînduirii sclavagiste în imperiul roman, aşa cum sunt oglindite în textele juridice ale sec. I—III e.n. Aceste aspecte privesc transformările adînci suferite de relațiile de producție sclavagiste sub acțiunea dezvoltării forțelor de producție; apariția unor condiții sociale intermediare între sclavie și semilibertate; conflictul între principiile de drept care consacrau incapacitatea sclavului și necesitățile practice decurgînd din dezvoltarea economiei; încercarea de a soluționa aceste conflicte în măsura în care, bineînțeles, o asemenea încercare era posibilă.

În cercetarea noastră ne-am oprit cu preferință la textele juridice din epoca clasică a științei dreptului roman, adică din secolele I—III ale erei noastre, deoarece ele au fost mai puțin folosite pînă în prezent ca izvoare ale cunoașterii vieții sociale și economice, iar datele furnizate de ele sunt mult mai obiective în comparație cu cele rezultînd din texte literare, fiindcă ele rezultă din expunerea spețelor aşa cum sunt infățișate jurisconsultîilor¹.

În afară de aceasta, însăși necesitatea de a limita studiul nostru ne-a determinat să circumscriem atât problemele discutate, cât și izvoarele analizate. Orijzoarele din perioada clasică a jurisprudenței romane sunt cele mai caracteristice din punctul nostru de vedere. Textele jurisconsultîilor oferă de multe ori, pe lîngă soluțiile juridice, și un material faptic, care constituie o sursă valoroasă de informații cu caracter social și economic puțin folosită, mai degrabă neglijată, sub acest aspect, de istoricii antichității². Juristi au reținut pînă acum din aceste izvoare numai aspectul juridic: starea dreptului în vigoare³. Propunîndu-ne să analizăm cîteva

¹ M. I. Siuzumov folosește texte Digestelor în articolul *Munca plătită în perioada codificării dreptului roman*, tradus în Probleme de istorie, nr. 3, 1, 1958, p. 1; în general însă autorii nu folosesc aceste texte pentru istoria economică și socială a secolelor I—III. M. Rostovtzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich*, Leipzig, 1929, folosește mai cu seamă papirusuri și izvoare epigrafice; F. de Visscher, *Labour et les ventes forcées de terres aux vétérans des guerres civiles*, Revue internationale des droits de l'antiquité — Archives d'histoire du droit oriental, 1954, p. 299, observă că textele jurisconsultîilor romani se mențin invariabil pe un plan juridic ceea ce este adevărat numai în parte; Fr. Schulz, *Principles of Roman Law*, Oxford, 1936, p. 24, arată că «nicăieri realitățile politico-economice care condiționează stabilitarea unei reguli juridice nu sunt descrise sau menționate». Cf. Pernice, *Ueber wirtschaftliche Voraussetzung römischer Rechtssätze*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung RA, XIX, (1898), p. 89, și Fr. Schulz, *Papianstudien*, în Archives d'histoire du droit oriental — Revue internationale des droits de l'antiquité, 1953, p. 381.

² Izvoarele epigrafice, cît și de altă natură, dau informații importante pentru problema care ne preocupa. Ele n-au putut fi însă cercetate în studiu de față, în care am încercat numai să punem în lumină posibilitățile pe care le oferă studiul textelor jurisconsultîilor romani în problemele social-economice. Interesul izvoarelor epigrafice a fost subliniat de prof. D. M. Pippidi în intervenția sa în ședința Societății de studii clasice unde a fost comunicată lucrarea de față. Izvoarele epigrafice pentru reconstituirea sclavieîn Dacia au fost excelente folosite de D. Tudor, în *Istoria sclavajului în Dacia română*, București, 1957; cf. de asemenea, Ion I. Russu, *Un sclav în serviciul vamal din Dacia*, în SCIV, 3—4, 1953, p. 784. Izvoarele epigrafice sunt folosite într-o măsură considerabilă de Rostovtzeff, op. cit., vezi în special *Erläuterungen zu den Bildtafeln*, vol. II, p. 248 urm. și notele de la finele volumelor.

³ Nici fantezia literară, nici pasiunea politică nu altereză datele furnizate de spețele prezentate de jurisconsultii romani clasici, din cauza naturii lucurilor: pentru a da o soluție în conformitate cu dreptul în vigoare, jurisconsultul expune mai întîi în rezumat faptele aşa

texte care aduc o lumină prețioasă în cunoașterea fenomenelor sociale caracteristice pentru perioada de descompunere a orînduirii sclavagiste, noi am încercat să aducem o contribuție la studiul acestei chestiuni deosebit de dificile.

I

Pe o anumită treaptă de dezvoltare a economiei, relațiile de producție sclavagiste nu mai corespund caracterului forțelor de producție: orice progres ulterior nu putea avea loc decât în cadrul unor relații în care lucrătorii să fie interesati într-o anumită măsură în rezultatele muncii lor. Acest fenomen poate fi constatat la Roma în sec. I—II e.n.

Dar clasa stăpînilor de sclavi, purtătoarea și beneficiara vechiului sistem de relații de producție, opunea o rezistență înversunată acțiunii legii concordanței¹.

Conflictul între forțele de producție și relațiile de producție a dus în cele din urmă la prăbușirea orînduirii sclavagiste și a statului roman. Așa cum arată Engels,² « orice societate bazată pe sclavie pierde din cauza acestei contradicții. În majoritatea cazurilor soluția o dă cucerirea societății agonizante de reprezentanții unei societăți mai puternice. Atât timp cât aceasta se bazează pe munca sclavagistă, are loc numai o mutare de centru și întregul proces se repetă pe o treaptă mai înaltă, pînă cînd Roma a fost cucerită de un popor care a introdus un nou mod de producție ».

La Roma, principatul și dominatul (forme ale dictaturii militare a vîrfurilor clasei proprietarilor de sclavi) au fost introduse în scopul menținerii relațiilor de producție sclavagiste și a reprimării luptei de clasă a oamenilor liberi exploatați și a sclavilor.

Lenin, în lucrarea sa *Imperialismul — stadiul cel mai înalt al capitalismului*³, analizînd relațiile de producție capitaliste în perioada monopolistă, adică în perioada de descompunere, observă că în condițiile opunerii înversunate a clasei capitaliștilor la acțiunea legii concordanței, relațiile capitaliste se descompun inevitabil, dacă înlăturarea lor se amînă în chip artificial. În aceste condiții, arată Lenin,

cum i-au fost arătate. Asupra metodelor de lucru ale jurisconsulților clasici, vezi Fr. Schulz, *History of Roman Legal Science*, Oxford, Clarendon Press, 1953, p. 49—58; textele jurisconsulților clasici au suferit alterări în perioada postclasică și în timpul lui Justinian, dar, aşa cum ne puteam aștepta, ele se referă numai la *soluțiile de drept*: expunerea cazurilor din care noi tragem datele care ne interesează a rămas neschimbată. Desigur, trebuie să admitem că în unele cazuri expunerile de fapte mai ample au fost suprimate, răminind numai soluția de drept. Dar în afară de aceasta, interpoările se referă numai la regulile de drept care au suferit modificări corespunzătoare transformărilor economice. În digeste, dreptul nou apare sub formă de interpoării, observă Riccobono, *Fasi e fattori dell'evoluzione del diritto romano*, în *Mélanges Cornil*, II, 221—383; după cum se știe, numeroase texte ale istoricilor și literaților, deși interesante, nu pot fi primite fără discernămînt: astfel faimoasele declarații ale lui Seneca privind sclavia (*Ad Lucilium*, XLVII) sau afirmațiile scriitorilor creștini ostili puterii romane, cum ar fi episcopul Salvian, *De gubernatione dei*; cf. textul din Migne, *Patrologia latina*, III, în Hanga și Pascu, *Crestomatie pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, vol. II, București, 1959, p. 37.

¹ Neconcordanța între vechile relații de producție și noile forțe de producție, atât cât poate fi urmărit fenomenul în izvoarele noastre, a început să se manifeste din sec. I e.n.; cf. M. M. Slonimski, *Contribuții la problema sclaviei clasice*, în *Probleme de istorie*, nr. 6, 1962, p. 234; vezi în această problemă: F. de Coulanges, *Le colonat romain*, în *Recherches sur quelques problèmes d'histoire*, p. 15 și urm.

² Engels, *Anti-Dühring*, ed. III, București, ESPLP, 1955, p. 387.

³ Lenin, *Opere*, 22 (1952), p. 297.

relațiile de producție pot să rămână în descompunere relativ mult timp. Această analiză se poate aplica și perioadei de descompunere a relațiilor sclavagiste în imperiul roman.

Sub acțiunea dezvoltării forțelor de producție¹ și în condițiile rezistenței clasei stăpinilor de selavi la acțiunea legii concordanței, relațiile de producție sclavagiste suferă transformări adînci, foarte vizibile în texte din perioada clasică a dreptului roman.

Încă din epoca clasică, textele pun în lumină cazuri în care sclavii sunt exploatați în forme noi. Aceste raporturi, care apar, de altfel, numai sporadic în texte, nu formau și nici nu puteau să formeze obiectul direct al preocupărilor jurisconsultilor, deoarece nu erau sanctionate de dreptul roman. Astfel, contractul de arendă, sub numele de *locatio-conductio*, era sanctionat de regulile dreptului roman și din această cauză era amplu studiat de literatura juridică². Pactul de arendă însă încheiat de sclav cu stăpinul său nu avea nici un fel de efecte juridice, nu prezenta nici o importanță pentru jurisconsulti. În felul acesta ne explicăm de ce unele situații apar atât de rar în texte și subliniază în același timp importanța acestora pentru cunoașterea fenomenelor sociale de care ne ocupăm.

Raporturile de producție sclavagiste se caracterizează prin proprietatea stăpinului asupra mijloacelor de producție, cît și asupra sclavului, de care poate dispune ca de un lucru. Întrunind în persoana sa atât calitatea de proprietar, cît și aceea de judecător suprem investit cu dreptul de viață și de moarte asupra membrilor grupului din care făcea parte și sclavul, șeful familiei se găsea în poziția avantajoasă de a putea folosi nelimitată forță de muncă a sclavului. Trecerea acestei calități de judecător al grupului la un funcționar de stat constituie și ea un semn al declinului exploatarii sclavagiste. În dreptul roman, pînă la apariția peculiului *castrense* al fiilor de familie, proprietarul de sclavi nu putea să fie decît persoana *sui iuris* — în primul rînd șeful de familie și apoi femeia *sui iuris* — așa încît proprietarul de sclavi era în același timp, afară de excepții, și șeful familiei³. Terminologia latină, care desemna dreptul stăpinului asupra sclavului ca o *potestas*, exprima corect natura raporturilor în condițiile economice și sociale ale primei perioade de dezvoltare a slaviei în statul roman (perioada slaviei patriarhale — pînă în sec. III i.e.n.)⁴. Dreptul proprietarului de sclavi era mai mult decît un simplu drept — constituia o veritabilă putere. Statul încă slab delega o parte din atribuțiile sale șefului de familie. Proprietarul de sclavi care era în același timp și șeful suprem al familiei, conducea în mod absolut grupul familial.

¹ Deși foarte lentă și încă prea puțin studiată pînă astăzi, dezvoltarea forțelor de producție se poate observa în sec. I e.n. Astfel, tipul de plug cu antetren pe roți și brăzdar lat, moara cu apă și secerătoarea; cf. Em. Condurachi, în SCIV, nr. 1, 1961, p. 46, nota 2 și literatura citată; V. P. Levašova, *К вопросу о механических свойствах древних орудий*, în *Краткие сообщения Института Истории Материальной Культуры*, nr. 75, 1959, p. 46—56; M. N. Meiman, *Общественное разделение труда и торговля в античном рабовладельческом обществе*, în *Преподавание истории в школе*, nr. 3, 1952.

² Gaius, III, 135 și 142—148; *Digeste*, 19, 2 și *Cod. Iust. De locatione et conductione*, IV, 65; asupra acestei chestiuni F. de Coulanges, op. cit., p. 10—13.

³ « La romani, peculiar *castrense* a fost cea dintîi formă juridică prin care s-a recunoscut proprietatea mobilă a celor ce nu erau capi de familie » arată Marx în scrisoarea către Engels din 25 sept. 1857 (*Opere alese*, vol. II, București, ESPLP, 1955, p. 496).

⁴ Analiza noțiunii de *potestas* pentru străvechiul și vechiul drept roman este făcută de Val. Al. Georgescu, *De la « possessiones » la « possessio »*. Contribuție la studiul procesului istoric de formare a noțiunii de posesie în dreptul roman, în *Studii clasice*, I, 1959, p. 115—181.

Pentru raporturile de producție sclavagiste din perioada sclavici patriarhale este caracteristic contactul direct între stăpân și sclav (faptul de a se afla sub puterea imediată a stăpînului) și posibilitatea de a folosi în mod nelimitat capacitatea de muncă a sclavului, ceea ce era desemnat foarte sugestiv în vechiul drept roman prin termenul de *mancipium* (de la *manu capere*). Pe măsură ce ne apropiem de perioada sec. I—II e.n., pe măsura transformării raporturilor de producție sclavagiste, această trăsătură se atenuea tot mai mult; rămâne însă caracteristică folosirea în principiu nelimitată a forței de muncă a sclavului.

Condiția socială a sclavului în perioada sclaviei patriarhale (sec. VIII—III i.e.n.) a fost mai mult sau mai puțin uniformă. În perioada următoare (perioada sclaviei dezvoltate sau clasice) și apoi în perioada de descompunere (sec. III—VI e.n.) ne atrage atenția diversitatea condițiilor lor¹. Avem în fața noastră sclavi exploatați în vechile forme — spre exemplu, sclavi care lucrează pământul în echipe conduse tot de un sclav². Dar alături de aceștia întâlnim sclavi exploatați în forme noi în special în muncile care cer din partea acestora o deosebită atenție, un interes în muncă. Printre aceștia, care constituie la început o pătură subțire a clasei sclavilor — întâlnim sclavul *uillicus* (administratorul exploatarii rurale), *dispensator* sau *economul* (care distribuie sarcini celorlalți sclavi), sclavul *quasi colonus* (care cultivă o parcelă a stăpînului), sclavul *inquilinus, actor* și alții³. În aceste cazuri, condiția socială a acestor persoane cu greu ar mai putea fi denumită sclavie, dar jurisconsultii romani nu par a manifesta nici cea mai mică îndoială în această privință. De fapt, suntem în fața unor raporturi de producție sclavagiste adînc transformate sub acțiunea dezvoltării forțelor de producție, în condițiile rezistenței înverșunate a clasei stăpînilor de sclavi la acțiunea legii concordanței.

Transformări accentuate ale raporturilor de producție sclavagiste se manifestă începând încă din perioada de înflorire, de maximă dezvoltare a orînduirii (perioada sclaviei clasice sau dezvoltate), atât în grupul sclavilor afectați serviciilor domestiice în oraș (*familia urbana*), cât și în grupul sclavilor utilizați în exploatarea rurală (*familia rustica*).

Prima categorie de situații pe care le vom examina se referă la sclavii din *familia urbana*.

II

Papinian⁴, jurisconsult celebru și prefect al pretoriului, care a scris la finele secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea, descrie într-un fragment din *Digeste* un caz deosebit de interesant.

¹ În această privință considerăm exakte și fecunde ideile exprimate de S. L. Utcenko și E. M. Staerman în articolul *Despre unele probleme ale istoriei sclaviei* în *Probleme de istorie*, nr. 4, 1961, p. 168—173, care face distincție între casta sclavilor (condiție juridică) și clasa sclavilor, observind că unii sclavi, continuind să rămână în categoria sclavilor, se situaau, din punctul de vedere al poziției față de mijloacele de producție, pe o treaptă intermediară.

² Vezi observațiile lui H. Mihăescu asupra textului din Columella, I, 6: *Economia agricolă la Columella*, în *Studii clasice*, I, p. 96.

³ A. G. Ghemp, *Трудомарии и инквизиторы поздней Римской империи*, în VDI, nr. 4, 1954, p. 75—84; *dispensator, actores, contrascriptor, arcarius, aeditus* a se vedea în D. Tudor, *op. cit.*, p. 107—129.

⁴ Lenel, *Palingenesia iuris civilis*, I, 803; P. Krüger, *Histoire des sources du droit romain* (trad. Brissaud), Paris, 1894, p. 263.

Un sclav a fost înstrăinat cu condiția ca noul stăpîn să-l elibereze peste 5 ani. Până la această dată însă sclavul trebuie să plătească lunar o anumită sumă de bani (*certam mercedem*) nouui stăpîn. Suma aceasta periodică nu constituie însă în intenția părților prețul eliberării, ci numai semnul material, vizibil al dependenței sale servile față de noul stăpîn, ne arată jurisconsultul¹.

Indiferent dacă suma prestată lunar este socotită sau nu prețul eliberării, indiferent dacă constituie pentru noul stăpîn un avantaj consistent sau dimpotrivă este numai un act simbolic menit să marcheze starea de aservire a persoanei, rezultă lipsa din fragmentul nostru că sclavul este în măsură să-si procure singur banii dintr-o sursă de venituri stabilă, permanentă, exterioară lui *domus*.² Sclavul despre care se vorbește aici desfășoară o activitate economică independentă, care constituie pentru el o sursă de venituri, din care evident, reține o parte pentru a face față nevoilor proprii. Este semnificativ, că în această situație singura manifestare exterioară a calității de sclav constă în furnizarea unei prestații periodice bănești. Corespondența acestui aspect, și dreptul stăpînului asupra sclavului apare diminuat și mărginit la acest unic aspect.

O anumită distanță separă puterea absolută (*potestas dominica*) a stăpînului din primele secole ale orînduirii sclavagiste (perioada sclaviei patriarcale) și mai ales din perioada sclaviei clasice, care exploata fără limite sclavul, de dreptul restrîns al stăpînului din speța înfățișată.

Dar s-ar putea obiecta că situația înfățișată este excepțională și nu permite să tragem concluzii cu caracter general. În realitate, spețele din care rezultă că sclavul are obligația (unica obligație) de a face prestații — în bani mai ales — fie în vederea obținerii eliberării, dar nu numai în acest scop, sunt foarte numeroase. Toate aceste spețe presupun — unele o arată lipsă — că sclavul are surse de venituri exterioare lui *domus* și, de asemenea, o foarte mare independentă.

Astfel, în fr. 3, 8, D. 40, 7, Ulpian relatează cazul unui sclav căruia stăpîn îi lasă libertatea prin testament (legat de libertate), cu condiția de a da o anumită sumă heredelui. Se pune problema de unde poate lua sclavul banii și posibilitățile considerate de jurisconsult sint următoarele:

a) Sclavul poate lucra, bineînțeles în afară de *domus*, cîștigînd bani (*ex operis*) pentru a plăti suma impusă de defunct;

¹ D. 40, 1, 20, 3: « *conditionem libertatis mercedes non facere, sed obsequio temporariae servitutis modum praestitum esse respondi* ».

² Acest mod de exploatare a sclavului, chiar dacă nu se poate spune că este generalizat în perioada de care ne ocupăm (sec. I—III e.n.), ni se pare totuși a fi caracteristic pentru descompunerea orînduirii sclavagiste. Situații asemănătoare întîlnim la Atena în sec. V—IV i.e.n. sau în Egipt. Vezi considerațiile lui Tiumenev, A. I., *Orientul apropiat și antichitatea greco-romană (culturile legate de fluviu — Mesopotamia și Egiptul —) în perioada elenistică și română*, în Probleme de istorie, nr. 9, 1957, p. 23; Taubenschlag, *The Law of the Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri*, 332 B.C. — 640 A.D., Warszawa, 1955, p. 87 și nota 101: În Egipt, sclavii luau parte la actele juridice, fie în numele stăpînului, fie în numele lor propriu. Unii sclavi locuiau separat de stăpini (*ibidem*, p. 88, nota 101); este deci de reținut că în Grecia și în Egipt, cu mai multe secole înainte ca fenomenul să poată fi constatat la Roma, sclavii puteau încheia acte în numele lor propriu (*ibidem*, p. 80, nota 105 și literatura citată); Taubenschlag notează că în dreptul greco-egiptean sclavii nu sunt tratați în mod uniform. În relațiile cu stăpinii sunt considerați obiecte, iar în operațiile juridice încheiate cu străinii au poziția unor subiecte de drept. Problema ar trebui adîncită din punctul de vedere al ideilor adoptate în acest studiu. Contradicția este inerentă orînduirii sclavagiste ajunsă pe o treaptă de dezvoltare cind

b) Sclavul poate să-și procure suma de bani în orice alt mod (*uel undecumque*)¹.

Într-un alt fragment (fr. 14, pr. D. 40,7), Alfenus Varus² este consultat asupra următorului caz:

Un sclav este eliberat prin testament cu condiția de a da 10 heredelui. Acest sclav lucrează în afara de *domus* și aduce heredelui prețul zilelor efectuate. Problema este: plătind din banii astfel cîștiigați se poate oare elibera sclavul? Răspunsul este aici negativ, deoarece în acest caz stăpînul (heredele) nu permite lucrul acesta (*respondit non uideri liberum esse: non enim pro libertate, sed pro operis eam pecuniam dedisse*). Este vorba despre un sclav exploataț într-o formă nouă: lucrează în afara de *domus* și predă sumele încasate stăpînului. În acest caz, sumele încasate de sclav nu-i aparțin lui, ci stăpînului. El trebuie să caute o altă sursă de venituri.

În situația pe care am înfățișat-o, spre deosebire de alte cazuri, comentate mai sus, sclavul nu dispune de cîștiigurile sale, de salariul dobândit (*merx*). Condiția sa socială este mai puțin avantajoasă. Totuși trebuie să remarcăm că nu este vorba de un străin care închiriază forța de muncă a sclavului, ci de un caz în care sclavul se conduce singur în această chestiune, singura lui obligație constînd în prestarea sumelor încasate pentru munca sa (*pro operis suis*)³.

relațiile nu mai corespund forțelor de producție. Referindu-ne la cele arătate de Taubenschlag, noi suntem de părere că regula incapacității sclavului se menținea formal în Egipt ca și la Roma. În lipsa unei literaturi juridice teoretice, natural, lucrul acesta nu se poate constata, dar se poate deduce. Iar în fapt, cutuma recunoșteea, poate mai mult decît la Roma, o anumită valabilitate acelor sclavilor și asta în avantajul stăpînilor. Criza modului de producție sclavagist s-a manifestat la Atena încă din sec. V – IV i.e.n., în Egipt din perioada elenistică și la Roma numai din sec. I și mai ales din sec. II; în drept, problema nu s-a pus în aceiași termeni pentru Egipt și Roma. Principalele reguli ale instituției sclaviei erau cristalizate la Roma în sec. I e.n., de cînd sporadic, jurisconsultul iau contact cu situații noi, oglindind o dezvoltare ulterioară a forțelor de producție. Interesul stăpînilor de sclavi se opunea la o revizuire fățîșă a vechilor principii fundamentale ale sclaviei. Acest interes se oglindea în aspectul conservator al activității juristilor. De aici o serie de construcții interesante ale juristilor urmărind a satisface noile cerințe, fără a atinge principiile fundamentale ale sclaviei, consacrate de o cutumă milenară și atît de necesare din punct de vedere ideologic pentru menținerea dominației de clasă.

¹ O primă dificultate: din punct de vedere juridic, sclavii nu pot avea bani proprii, după cum nu pot avea nimic propriu. Ulpian, în sec. III, remarcă lucrul acesta comentînd o constituție a împăratului Marcus Aurelius, care și ea lovea într-un mod indirect principiul incapacității totale a sclavului (D. 40, 1, 4, 1: « *El primo quidem nummis suis non proprie uideletur emptus dici, cum suos nummos seruus habere non possit* »: propriu vorbind, nu se poate spune că sclavul se răscumpără cu banii săi, deoarece sclavul nu poate avea nimic propriu. Dar totuși situația de fapt există. De aceea jurisconsultul continuă: « *uerum coniunctibus oculis credendum est suis nummis eum redemptum* »: « numai încîzînd ochii putem crede că s-a răscumpără cu banii săi ». A doua dificultate: trebuia ca stăpînul să-i fi permis acest lucru (ca în D. 40, 7, 14, pr.) sau stăpînul care l-a eliberat prin testament cu condiția de a da o sumă heredelui, să-i permită să strîngă banii muncind în afara de *domus*. Ce altă sursă de cîștiig mai are sclavul? D. 40, 1, 4, 1 arată cîteva: *ex peculio, ex aduenticio lucro, amici beneficio, liberalitate, uel prorogante, reproductente, se delegante, in se recipiente debitum* (din peculiu, dintr-un cîștiig întîmplător, din darul unui prieten sau un prieten promite să plătească sau se angajează să plătească în urma unei delegații de plată sau se angajează să plătească printr-un pact de *receptum*).

² Alfenus Varus, jurisconsult care a trăit la finele republicii romane, elev al lui Servius Sulpicius Rufus. Textul pe care-l comentăm nu este interpolat; vezi *Index interpolationum*, h. t.

³ Constituie o problemă de principiu pentru studiul nostru dacă cazurile de care ne ocupăm constituau sau nu regula. Acesteia erau sclavi privilegiați și constituau o minoritate. Numărul lor crește pe măsură ce ne depărtăm de sec. I e.n. În condițiile principatului, folosirea acestor metode era o încercare de a ieși din impas, de a face sclavia cît mai productivă, fără a lichida regulile fundamentale ale sclaviei utile clasei dominante. În condițiile dominatului, linia aceasta

Și în alte fragmente (spre exemplu fr. 40,2, D.40, 7 și fr. 18, D. 40, 7) întîlnim sclavi cărora li s-a dat libertatea prin testament cu condiția de a presta lunar sau anual o anumită sumă de bani. Situațiile acestea sunt identice cu aceea expusă în speța comentată mai sus (fr. 20, 3, D. 40, 1).

În general, rezultă din aceste spețe că sclavul eliberat cu condiția de a plăti ceva, are posibilitatea de a desfășura o activitate independentă, exterioară lui *domus*, cît și posibilitatea în cele mai multe cazuri de a reține pentru el, de a dispune de veniturile realizate.

Sclavii de care ne ocupăm, care aveau o condiție intermediară între sclavie și semilibertate, intrau în relații foarte variate cu oamenii liberi sau cu alții sclavi. În ce măsură condiția lor socială intermediară și pentru un anumit moment istoric nouă, influența condiția lor juridică?

Chestiunea transformărilor în condiția juridică a sclavilor a fost studiată pînă acum numai sub un singur aspect: acel al concesiilor făcute mai ales de dreptul imperial privind protecția persoanei lor fizice împotriva violentelor stăpînilor și recunoașterea anumitor efecte restrînse în materie de familie.

În realitate, transformările adînci în orînduirea sclavagistă au avut consecințe în domeniul dreptului, care însă n-au fost niciodată puse suficient în lumină.

Este știut, și principiul a rămas valabil pînă la finele imperiului, că sclavul nu este subiect de drept¹, că n-are drepturi și obligații², că este un simplu lucru³. El nu poate avea nimic în proprietate, nici în posesie, nu poate încheia convenții, nu poate fi nici debitor, nici creditor⁴.

Bineînțeles, și iarăși este un lucru prea binecunoscut, sclavul administreză uneori averea stăpînlui sub diferite forme⁵. În toate aceste cazuri, sclavul poate încheia acte juridice în numele stăpînlui și pentru stăpîn. În toate aceste cazuri, el nu lucrează în numele său propriu, în calitatea sa proprie – *proprio nomine* – ci ca un instrument al stăpînlui⁶. Dacă actele pe care le încheie sunt valabile, aceasta se dătoare faptului că stăpînul pentru care lucrează ca un instrument înzestrat cu gîndire are capacitate, este subiect de drepturi și datorii.

a fost în general abandonată, împreună cu toate construcțiile juridice abia schițate de juris-consultii epocii clasice. Dominatul a oferit toate condițiile pentru legarea colonilor de pămînt (ea și a altor categorii de oameni liberi) în interesul continuării procesului de exploatare. Modul acesta de de exploatare a sclavilor era convenabil: în fr. 14, 1, D. 40, 7, este vorba despre un sclav căruia i s-a dat libertatea prin testament, după ce în prealabil va servi 7 ani la moștenitor (*Seruus cum heredi annorum septem operas dedisset, liber esse iussus erat*); acest sclav era, în sensul pe care-l dăm noi cuvîntului, privilegiat: el se bucura în drept și în fapt de o situație mai bună.

¹ Ulpian în D. 50, 17, 32: *Quod attinet ad ius ciuile serui pro nullis habentur: non tamen et iure naturali, quia, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt.* D. 4, 5, 3, 1: *Seruile capul nullum ius habet.*

² D. 44, 7, 14: *Serui ex delictis quidem obligantur et si manumittantur obligati remanent; ex contractibus autem ciuiliter quidem non obligantur, sed naturaliter et obligantur et obligant. Denique, si seruo, qui mihi mutuam pecuniam dederat, manumiso soluam, liberor.*

³ Gaius, II, 13: *Corporales (res) hae sunt quae tangi possunt uelut... homo;* Ulpian, *Regulae*, 19, 1: *mancipi res sunt... serui.*

⁴ Principiu menținut în codul lui Iustinian și chiar în Basilicale: C. 2, 4, 13: *nec enim dubii iuris est dominos cum seruis suis pacientes ex placitis teneri atque obligari non posse.* Cf. și C. 4, 14 și C. 7, 16, 36; Basilicale, 24, 5, 4 și 24, 5, 2.

⁵ G. Micolier, *Pécule et capacité patrimoniale. Étude sur le pécule dit profectice, depuis l'édit « de peculio » jusqu'à la fin de l'époque classique*, Lyon, 1932.

⁶ Gaius, I, 52: *quodcumque per seruum adquiritur, id domino adquiritur.* Gaius în D. 50, 17, 133: *Melior condicio nostra per seruos fieri potest, deterior fieri non potest.*

Am vrea să subliniem că de fapt transformările economice și sociale, pe care le-am schițat numai, n-au rămas fără influență asupra condiției juridice a sclavului însuși. Totuși, având în vedere prezența și persistența principiului incapacității sclavului, a fost necesar ca transformările să se facă într-o formă cu totul specială. Așa încât noi am distinge, fără să intrăm în amănunte:

a) relații de fapt ale sclavilor care nu produc nici un fel de efecte juridice, dar care au totuși sanctiunile lor, de multe ori în regulile de conviețuire socială;

b) relații de fapt care stau în marginea dreptului și care sunt sancționate numai indirect;

c) relații de fapt care sunt luate în considerare de drept.

Principiul este bine cunoscut: sclavul nefiind subiect de drept, fiind un simplu lucru, nu se poate obliga prin convenții și nici nu poate deveni creditor — *nomine proprio*. Care este însă realitatea?

Textele ne arată pe sclavi în relații de afaceri cu stăpînii lor, cu alți sclavi sau cu persoane străine de *domus*. Lucrul ar fi lesne de înțeles dacă sclavii s-ar prezenta în aceste relații ca administratori ai peculiului încredințat de stăpîn sau în general ca reprezentanți ai intereselor stăpînilor, deci ca simple instrumente juridice. În acest caz am înțelege că valabilitatea actelor juridice încheiate de sclav în această calitate se explică prin faptul că ele sunt în fond acte ale stăpînului.

În realitate, sclavul figurează de multe ori în aceste relații sociale în numele său propriu (*nomine proprio*). Acestea nu mai pot fi considerate făcute în calitate de administrator al intereselor stăpînului. Si totuși independența mare de acțiune pe care o au unii sclavi impune ca ei să încheie un număr mare de operații patrimoniale, fără de care viața economică în imperiu ar fi stingherită și aceasta din cauza rolului pe care-l joacă aceștia în economia română.

Ce fel de acte face sclavul în numele lui propriu și care este soarta acestor acte?

Sclavul face tot felul de acte, ca și oamenii liberi. Foarte frecvent întâlnim sclavi debitori ai stăpînului sau ai unor persoane străine de *domus*. Mai rar întâlnim sclavi creditori, fie ai stăpînului, fie ai moștenitorului stăpînului, fie ai unor străini¹.

Puterea economică sau creditul de care se bucură un sclav poate fi atât de importantă, încât întâlnim și sclavi care garantează datoriile altor persoane, fie ei stăpînii lor, fie persoane străine de *domus*². Toate aceste operații sunt încheiate de sclavi în numele lor propriu.

Întâlnim sclavi care compensează datoriile lor cu ale unor oameni liberi, străini sau moștenitori ai stăpînului (fr. 20, 2, D. 40, 7).

Cum sunt sancționate relațiile de fapt în care, prin forța lucurilor este silit să intre sclavul?

Gama sanctiunilor este foarte variată și vădește uneori din partea jurisconsulților o deosebită ingeniozitate.

¹ Lucrul este ușor de înțeles: clasa dominantă era mai interesată să găsească mijloacele de a sili pe sclav să-și îndeplinească angajamentele luate în stare de sclavie și mai puțin să dea satisfacție unor interese ale sclavului. Era totuși silită la aceasta în măsura în care această recunoaștere era o condiție necesară pentru desfășurarea acestor operații.

² Fr. 30, 1, D. 2, 14 și fr. 56, D. 15, 1.

Faptul că cel mai mare număr de astfel de relații nu era luat în considerare de regula de drept a făcut ca nici istoricii dreptului roman să nu se intereseze de ele. Abia în lumina concepției materialismului istoric studiul lor prezintă importanță deoarece ne arată începutul descompunerii orînduirii sclavagiste și etapele prin care s-a trecut succesiv pînă la statornicirea unor noi relații sociale.

Dar faptul că aceste relații erau lipsite de sanctiune juridică nu ne spune nimic în privința frecvenței și a importanței lor reale. În orice epocă de adînci prefaceri, în care dreptul rămîne în urmă față de dezvoltarea economiei, apar și se dezvoltă un număr de procedee menite să fie eficacitate unor relații sociale încă neluate în considerare de regula de drept.

Peculiul agonisit de sclav în anumite condiții ca și acel concedat de stăpîn era de drept proprietatea stăpînului. Dar regulile de conviețuire socială îl considerau ca un evasi patrimoniu al sclavului și era admis de jurisconsulti că peculiul era legat în așa măsură de persoana sclavului, încât acesta se vinde, se eliberează o dată cu peculiul său, în afară de dispoziția expresă contrară a stăpînului (*peculium solet accedere*). Soluția contrară era atât de excepțională încât trebuiau motive speciale pentru a lipsi pe un sclav de peculiul său. De multe ori, peculiul constituia prețul eliberării.

Să examinăm acum situațiile în care se poate găsi sclavul în numeroasele raporturi pe care le încheie.

A. *Sclavul debitor.*

Într-un fragment din digestele lui *Marcellus*¹ (fr. 24, D. 40, 7) cazul prezentat este următorul:

Sclavul Stichus este eliberat prin testament cu condiția de a promite 10 sau de a jura că va presta anumite servicii heredului. Dar promisiunea de a plăti 10, făcută de cineva care se găsește în stare de sclavie este nulă conform dreptului roman. Din cauza aceasta, jurisconsultul este întrebat dacă sclavul care face această promisiune poate fi eliberat, dacă se poate socoti că s-a îndeplinit condiția pusă de testator. Marcellus răspunde afirmativ: condiția de care atîrnă eliberarea sclavului poate fi socotită îndeplinită, deși în drept ea nu-l obligă cu nimic pe fostul sclav. Faptele săi expuse de jurisconsult fără nici un fel de alte amănunte. Jurisconsultul are aerul să privească promisiunea sclavului ca o simplă condiție de fapt care, de vreme ce a fost îndeplinită, își produce efecte conform voinei testatorului.

În realitate, speța are două aspecte. Din punctul de vedere al dreptului, obligația sclavului era nulă. Dar sclavul este totuși om, spuneau filozofii și unii jurisconsulti din epoca clasică. Ca om se poate obliga și promisiunea lui este susceptibilă de anumite efecte: după eliberare sclavul poate plăti de bunăvoie datoria, și plata aceasta produce depline efecte juridice. Ceea ce plătește nu mai poate fi cerut înapoi sub cuvînt că nu era obligat (fiindcă atunci cînd promisese era sclav). Mai mult decît atît: promisiunea sclavului putea fi (și de fapt adeseori era) garantată de un om liber. Deci, un alt efect indirect. Apoi, obligația sclavului putea fi compensată de o obligație a omului liber față de sclav (a moștenitorului sau a unui străin). Deci,

¹ *Ulpianus Marcellus*, jurisconsult din epoca lui Antoninus Pius și Marcus Aurelius; cf. P. Krüger, *Histoire des sources du droit romain*, p. 255; Schulz, *History of Roman Legal Science*, p. 106.

obligația sclavului nu este complet lipsită de efecte juridice¹. O speță identică se întâlnește și în fr. 41,1, D. 40, 7².

Uneori — este drept că situația este mai rar întâlnită — promisiunile sclavului au chiar o sanctiune mai energetică. Așa se întâmplă în cazurile pe care le prezentăm fără să le analizăm sub toate aspectele lor (D. 4, 3, 7, 8).

Un selav promite stăpînului o sumă dacă-l eliberează. După eliberare, fostul sclav nici nu plătește, nici nu vrea să promită că va plăti suma la o dată ulterioară. Jurisconsultul consideră faptul sclavului ca un dol (înșelăciune) și cum sclavii se pot obliga prin delictele lor comise pe cind erau scalvi, jurisconsultul propune să se dea contra fostului sclav acțiunea de dol³. Practic, această acțiune duce la conștîngerea fostului selav de a plăti cu condiția de a se dovedi că a fost din partea lui intenția de a însela pe stăpînul său.

Un alt caz, la fel de interesant, este prevăzut de o constituție din anul 222 a împăratului Alexandru Severus, a cărei soluție a fost însă modificată de comisia însărcinată de Iustinian cu alcătuirea digestelor. Aceasta înseamnă că la epoca lui Iustinian, în cazul unui selav care a promis o sumă stăpînului pentru a-l elibera și după eliberare, nici nu a plătit, nici nu a consimțit să încheie o convenție prin care să se obligea să plăti suma la o anumită dată, fostul stăpîn are împotriva lui o acțiune denumită de un text (*legea 3, Cod. Iust., 4, 14*) « *petitio in factum actio* »⁴.

¹ Si raporturile dintre doi sclavi produc anumite efecte juridice după eliberare. Astfel, în D. 33, 8, 8, 2. Era acceptat pe vremea lui Ulpian (*placet* este termenul întrebuițat de jurisconsult), că cel care plătea legatul sclavului eliberat, îi scădea ce datora unui alt sclav sau dimpotrivă, îi adăuga ceea ce i se datora de către un alt sclav, scăzind din peculiul aceluia. E o sanctiune în afara dreptului civil și indirectă a unor operații între sclavi (D. 33, 8, 8, 2: *Qui Stichum et Pamphilos seruum habebat, testamento eos manumisit et unicuique peculium suum legavit. Placet quod alter alteri debet, de peculio eius decadere et alterius accedere legato*).

² D. 40, 7, 41, 1: *Paulus: Si quis liber esse iussus fuerit, si decem heredi promisisset, quamquam ea promissio nullam rem habitura est, tamen promittendo liberabitur*.

³ Notiunea de dol a evoluat mult de la primele definiții date de Cicero, Servius (D. 4, 3, 1, 2) și pînă la Labeo, iar în practică, a depășit și aceste din urmă definiții. În practica pretorului acțiunea de dol a ajuns să fie folosită, ca în speța noastră, pentru a obține în mod indirect sanctiunea unor simple pacte (asupra sanctiunii pactelor vezi: articolul *pactum* în RE, 36 Halbb., I 1942, col. 2127—2153, de Slavomir Condanari-Michler și recenziile de Val. Al. Georgescu în Analele Facultății de Drept București, IV, 1942, nr. 1—2, p. 377—381 și Revista Clasică, secția de drept roman, II—IV, 1941—1942). Este însă probabil că magistratul dădea destul de rar acțiunea de *dolo* în aceste cazuri și că prefera acțiunea *in factum* din cauza caracterului ei neinfamant (R. Monier, *Manuel de droit romain*, 1938, II, p. 85).

⁴ Constituția face parte din titlul XIV din *Cod. Iust.* sugestiv intitulat: « *An seruus ex suo facto post manumissionem teneatur* » (pe timpul jurisconsultilor clasici o asemenea întrebare nu s-ar fi putut pune, deoarece răspunsul era neîndoios negativ). Cf. cu D. 4, 3, 7, 8 care dă într-un caz aproape asemănător o acțiune de dol contra sclavului (vezi nota 3). Constituția fuzionează în mod vizibil două mijloace diferite utilizate probabil încă de la epoca principatului în această materie: o *actio in factum* (care îndeplinește aproape același rol ca acțiunea de dol, cu deosebirea că nu era infamantă) și o *petitio* (*extra ordinem?*) dată de constituția originală. Expresia *petitio in factum actio* este interpolată; cf. Collinet, *Cours de droit romain approfondi*, Paris, 1929—1930, p. 131 urm.; în izvoarele iustinianee *petitio* = *actio*; cf. Wenger, *Institutionen der röm. Zivilprozessrecht* 154, 8; întrebuițarea lui *petitio* = acțiune personală este în general o interpolare: în acest sens L. Schnorr v. Carolsfeld din RE, XIX, 1, s.v. *petitio*, col. 1159—1160; de altfel, neînțelegerile dintre oamenii liberi și sclavi nu puteau fi arbitrate decât de un funcționar imperial și procedura se desfășura în afara oricărei idei de proces în concepția română: raporturile sclavilor erau în afara dreptului și nu era posibilă prezența sclavului în fața instanțelor ordinare. Tot așa cum funcționarul imperial sau magistratul aveau dreptul să cerceze plîngerea unui sclav împotriva stăpînului acuzat de cruzime, cu același titlu puteau

Încă de la epoca clasică a existat o *actio in factum* contra sclavului eliberat și posibil și o cale de atac *extra ordinem* în fața funcționarului imperial¹. Ambele aceste mijloace au fost unificate de Iustinian în legea 3, *Cod. Iust.*, 4,14.

B. *Sclavul creditor.*

În relațiile sale cu oamenii liberi, sclavul apare de multe ori și creditor *nomine proprio*. Bineînțeles, convențiile pe care le încheie cu oamenii liberi în numele său propriu n-au nici o valoare juridică, conform principiilor generale. Într-un fragment din digeste întâlnim următoarea situație:

Defunctul eliberează prin testament sclavul. Apoi ordonă, tot prin testament, heredelui să plătească 5 aurci sclavului eliberat pe care el îi datora acestuia conform socotelilor dintre ei. Problema era: datorează heredele acești bani sclavului eliberat? În sec. I î.c.n. într-o astfel de speță, Seruius răspunse: « *nihil seruo legatum esse* » (legatul făcut sclavului este nul), deoarece « *dominus seruo nihil debere potuisset* » (stăpînul nu poate datori nimic sclavului)². Dar la începutul sec. II Iauolenus scrie: « *ego puto secundum mentem testatoris naturale magis quam civile debitum spectandum esse* » (cu cred că după intenția testatorului trebuie să privim mai degrabă datoria naturală decât cea civilă). Și în concluzie, textul arată că acesta este sensul care era atribuit dispozițiilor testamentare de acest fel pe vremea lui Iauolenus (*et eo iure utimur*). Din speță relatată reținem două lucruri: dispozițiile de acest fel erau frecvente; legatele lăsate de stăpini constituiau de multe ori executarea de bunăvoie a unei datorii față de sclavi. Faptul că practica considera valabile astfel de dispoziții, însemna luarea în considerare a unor situații lipsite în general de sanctiune³.

Dar în chestiunile de libertate sanctiunea pactelor încheiate de sclavi cu stăpinii lor era încă mai substanțială, deși nu încălcă direct principiul incapacității sclavului.

Astfel, într-o constituție din anul 294 a lui Diocletian și Maximin (*Cod. Iust.*, 4, 6, 9) se expune următorul caz:

Un sclav dă bani stăpînului pentru a obține eliberarea. Stăpînul nu și ține promisiunea. Sclavul nu are acțiune contra stăpînului. Dar împărații îl permit să se ducă în fața guvernatorului de provincie și acesta îl va îndemna pe stăpîn să-și respecte angajamentul său (*hortabitur placito suo stare*). Intervenția guvernatorului

să examineze și alte aspecte ale relațiilor dintre sclavi și oamenii liberi, fie ei stăpînii lor sau persoane străine; cf. soluția contrară dată de Basilicale, care însă marchează numai aparent un regres (B. 24, 5, 3): « *Promissarum tibi rerum a seruo tuo, ut eum manumitteres, si postea manumisisti ab eo stipulatus non es, nullam aduersus eum petitionem habes* »; cf. Basilicale, 24, 5, 4.

¹ După cum se știe, *praefectus urbis* asculta plângerile sclavilor *extra ordinem* în cazurile în care lucrul acesta era admis (*ex causis receptis*); după D. 1, 12, 1–14, cazurile erau: a) cind sclavul rău tratat invocă protecția împăratului (*seruos qui ad statuas confugerint*); b) cind sclavul se plângă că stăpînul nu-și respectă convenția de răscumpărare din sclavie pentru care a și primit bani; c) cind sclavul este silit să se prostitueze; d) cind sclavul cere ca stăpînul să execute fideicomisul de libertate prin care a fost înșărcinat să elibereze sclavul; e) cind stăpînul a suprimit un testament care dădea libertate sclavului; f) cind stăpînul este acuzat că a falsificat moneda sau a fraudat aprovisionarea statului. Cf. de asemenea, D. 5, 1, 53; 48, 8, 6; 48, 3, 4; 1, 6, 2, 1; 7, 1, 23, 1; 13, 7, 24, 3; 48, 2, 12, 3; 40, 5, 44.

² *Seruius Sulpicius Rufus* consul în 51 î.e.n.

³ Iauolenus Priscus trăiește la finele secolului I și începutul secolului II. În epoca în care scrie el, noțiunea de obligație naturală a sclavului se cristalizează: Gaius, III, 119 a.

de provincie se face în afara oricărei idei de sanctiune juridică, în concepția romană; ea apare ca o măsură de politic. Cât de slabă este această sanctiune, ea constituie totuși luarea în considerație a unor relații noi.

Uneori relațiile dintre sclavi și oamenii liberi dobîndesc efecte după eliberarea sclavului, aşa cum se întâmplă în fr. 1, 18, D. 42, 6.

Aici se arată că sclavul eliberat și instituit herede prin testamentul stăpinului, poate cere separarea patrimoniului său de al succesiunii defunctului. În felul acesta, nu numai că va putea reține pentru el tot ce a dobîndit de la eliberare, dar va putea cere și ceea ce îl scăpătă de defunct (testatorul). Cu alte cuvinte se va putea prezenta și în calitate de creditor al succesiunii, alături de ceilalți creditori. Și totuși, când a devenit creditor era numai un sclav și creația lui era nulă *ab initio*.

Soluția pe care am reținut-o figurează la sfîrșitul fr. 1, 18, D. 42, 6, într-o frază interpolată în mod evident de Iustinian (*sed et si quid ei a testatore debetur*). Cu toate acestea, suntem de părere că interpolarea se reduce la formă. Soluția aparține în fond epocii clasice¹.

Sclavul apare și în calitate de creditor al heredelui, ca în fr. 3, 2, D. 40, 7 și fr. 3, 6 din același titlu.

În fr. 3, 6, D. 407 un sclav care a primit libertatea prin testament, cu condiția de a da heredelui 10 și a dat 20, nu numai că devine liber, dar are și posibilitatea de a cere înapoi surplusul. Totuși când a făcut plata era doar un sclav!

Dar s-ar putea obiecta că spețele pe care le-am înfățișat sunt totuși excepționale, deoarece fac parte mai ales din 2 grupe speciale:

a) a sclavilor eliberați prin testament și

b) a sclavilor instrăiniți cu condiția de a fi eliberați, deci două situații limită.

În realitate nu este așa. Dacă cazurile care ne interesează se întâlnesc mai des în legătură cu sclavii instrăiniți cu condiția de a fi eliberați și cu *statu liberi*, acest lucru se datorează faptului că numai în aceste cazuri erau posibile procese între foștii sclavi și oamenii liberi relativ la fapte petrecute în timpul sclaviei și prin urmare, jurisconsultii puteau fi sesizați și puși în măsură să se pronunțe. În alte cazuri nu era posibil procesul și nici jurisconsultii nu aveau ocazia să-și dea avizul decit rar sau cu total indirect. Dar cazuri de acest fel existau.

III

Să examinăm pentru aceasta cîteva situații din rîndul sclavilor de la țară, unde nu este vorba de nici o promisiune de eliberare. Lucrul este de altfel și firesc. Pentru sclavul de la oraș, eliberarea constituia idealul. Pentru sclavul de la țară, idealul îl constituie dotarea lui cu un pămînt pe care să-l cultive mai mult sau mai puțin independent. Libertatea fără pămînt nu avea sens.

¹ D. 46, 6, 1, 18: « *Scilicet ut, si non attigerit bona patroni in ea causa sit, ut ei quidquid postea adquisierit separatetur: sed et si quid ei a testatore debetur* »; « *sed et... debetur* » este interpolată. Literatura în *Index interpolationum h. t.*

Printre sclavii afectați lucrărilor agricole, textele din epoca clasică ne permit să constatăm o mare diversitate de condiții. Alături de sclavii exploatați conform obiceiurilor străvechi, în echipe conduse de supraveghetori, apar sclavii care lucrează parcele din pământul stăpinului pe care le dețin în baza unor concesiuni¹.

Un titlu întreg din digeste este consacrat legatelor care au de obiect inventarul unei exploatari agricole (*de instructo uel instrumento legato* în D. 33, 7), precizându-se amănunțit ce lucruri constituie inventarul². Cu acest prilej, la întrebarea dacă și sclavul care este așezat pe un pământ în calitate de colon (*quasi colonus*) trebuie cuprins în inventarul viu, Ulpian răspunde (fr. 12, 2, *libro uicesimo ad Sabinum*, D. 33, 7): «toti sclavii care se găsesc pe un fond pentru cultura lui fac parte din inventar ca lucruri, cu excepția celor care au fost stabiliți ca un fel de coloni». Jurisconsultul explică decizia sa: sclavii *quasi coloni* nu au fost fixați pe pământ în calitate de inventar. Dar sub alte aspecte, ei rămân a fi considerați sclavi (*non pro instrumento in fundo fuerat, etiamsi solitus erat et familiae imperare*). Soluția aceasta repetă o decizie deja mai veche, deoarece Ulpian (sec. III) invocă în sprijinul ei autoritatea lui Labeo (sec. I)³, și a lui Pegassus⁴ (D. 33, 7, 12, 2).

Alte texte aduc noi precizări în legătură cu acești *quasi coloni* care constituie o condiție socială nedeterminată și intermediară; nesiguranța jurisconsultilor se exprimă sugestiv prin termenul ales: *quasi coloni*. Încă din sec. I existau sclavi legați de pământ ca accesori indispnsabile și inseparabile. Ei pot fi înstrăinați, pot face obiectul unui legat, dar numai împreună cu pământul pe care-l lucrează⁵.

Un text din institutele lui Marcian⁶, precizează deosebirea dintre aceste două categorii de sclavi: dacă sclavii arendași (*serui inquilini*) formează obiectul unui legat fără pământul pe care au fost fixați (*quibus adherent*), legatul este nul. Această situație de fapt (stabilirea sclavului pe un pământ) are consecințe de drept, întrucât vedem că este luată în considerare cu ocazia soluționării litigilor: legatul făcut fără respectarea ei este nul (D. 30, 112, pr.)⁷.

Intr-o altă speță (D. 33, 7, 20, 1), defunctul lasă cu titlul de legat un fond agricol cu inventarul respectiv, cit și restanțele pe care le datoresc sclavii cultivatori de parcele individuale (*reliqua*). La întrebarea dacă un sclav, care cultivă o parcelă din pământul care formează obiectul legatului și care datorește o restanță importantă defunctului, trebuie s-o dea legatarului, jurisconsultul răspunde făcind distincție: dacă sclavul cultivă pământul în condițiile oamenilor liberi (*ut extranei coloni solent*), ca niște arendași, plătind o arendă (*mercede*), atunci el nu datorește

¹ H. Mihăescu, *Economia agricolă la Columella*, în Studii clasice, I, p. 91; cf. de asemenea, de același autor, *Economia agricolă la Varro*, în SCIV, nr. 3–4, 1953, p. 525.

² S. L. Utencenko și E. M. Staerman, *Despre unele probleme ale istoriei slaviei*, în Probleme de istorie, nr. 4, 1961, p. 159; A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, la articolul *legatum instrumenti, instrumentum fundi*.

³ Contemporan cu Augustus.

⁴ Pegassus trăiește în a doua jumătate a sec. I e.n.

⁵ N. A. Mașchin, *Istoria Romei antice*, București, 1951, p. 337.

⁶ Aelius Marcianus a trăit în prima jumătate a sec. III; A. Berger, *Encyclopedic Dictionary*, art. *Marcianus*.

⁷ Aceasta înseamnă că sclavul *quasi colonus* care cultivă parcela plătind o arendă (*mercede*) are o condiție mai bună, nu numai socială, dar și juridică.

legatarului restanțele; dacă cultivă parcela ca un sclav (*fide dominica*)¹, atunci datorește legatarului restanțele².

Pentru *willicus*³ (sclavul care conduce o exploatare agricolă), s-a pus de asemenea chestiunea dacă face sau nu parte din inventarul fondului (D. 33, 7, 18,4). În această situație jurisconsulții au răspuns făcind o distincție: dacă *willicus* cultivă pământul ca un arendaș, plătind o sumă determinată (*certa pensio*)⁴, nu face parte din inventar; dacă cultivă însă în baza unei simple concesii precare a stăpînului (*fide dominica*) și în condiții nedeterminate din partea stăpînului, el face parte din inventar, ca și restul sclavilor. În acest caz, *willicus* este un arendaș de fapt, lucru ce are consecințe asupra condiției lui juridice: nu mai poate fi considerat sub toate aspectele ca un lucru.

Apariția sclavilor coloni pe moșia stăpînului trebuie pusă în legătură cu o transformare a modului de cultură a latifundiilor încă din secolul I al erei noastre, fapt de altfel bițe cunoscut⁵. Raporturile noi dintre stăpîni și sclavii coloni poartă pecetea unor transformări adînci în economia română. Dar printre sclavii coloni există mai multe categorii cu condiții sociale diferite⁶.

Categoria cea mai puțin favorizată este aceea a sclavilor care cultivă o parcelă în baza unei simple concesiuni precare din partea stăpînului și care dețin parcela cât timp durează încrederea stăpînului (*fides dominica*). Stăpînul ia din produsele muncii acestui sclav cît crede de cuviință, cum și cînd crede oportun. Folosind formula din evul mediu, am putea spune că ei sunt *taillables et corvables à merci*.

Au o situație mai bună sclavii care cultivă pământul în baza unui pact de arendă, uneori pe bani (*mercede, pensione certa*), alteori pe fructe (*partes*)⁷. Încă din sec. I și II stăpînii aveau dificultăți cu găsirea unor arendași de moșii. Un sclav capabil înlocuia avantajos pe arendașul liber cu condiția ca să fie suficient de interesat în

¹ *Fide dominica*: la discreția stăpînului; utilizarea insistență a antitezei *Fide dominica...* *mercede* marchează ideea că la epoca respectivă arenda pe bani era semnul distinctiv al unei situații sociale mai ridicate a sclavului care-și putea permite acest lucru. La aceeași epocă (sec. I și II), mulți oameni liberi (colonii) nu reușeau din cauza crizei în agricultură să plătească arenda anuală, totuși destul de modestă și se transformau în arendași pe fructe (*partes*), așa cum arată foarte bine F. de Coulanges în *Le colonat romain*, p. 14 urm. comentând textul din Pliniu cel Tânăr, *Scrisori*, IX, 37.

² Perrot, *Les institutions publiques et privées de l'ancienne France jusqu'en 1789*, Paris, 1935, p. 41–42 și 44: «în timpul principatului, *serui rustici* nu se disting de ceilalți *serui*. În practică stăpînul îi menține pe același domeniul, iar agentul fiscal îi înscria pe registrul censului ca accesoriile ale fondului. Ceea ce le început a fost o practică sporadică, s-a transformat mai apoi în obicei. Între sec. II–IV devine o obligație legală. Din sec. IV este interzis a vinde fondul fără sclavii afectați și sclavii fără fond».

³ M. E. Sergheenko, *Вилук*, în VDI, nr. 4, 1956, p. 46–55.

⁴ Arenda pământului se numea *merces*; iar fiecare din plătile succeseive se numea *pensio*; *pensio* înseamnă propriu-zis plată, apoi arendă în bani (vezi F. de Coulanges, *op. cit.*, p. 10, nota 2).

⁵ Stăpînii părăsesc vechea metodă de lucru în agricultură și fractionează domeniul în mici exploatari, date unei familii de sclavi, care muncesc autonom, au o casă. Personalitatea lor se apropie de aceea a colonilor de mai tîrziu.

⁶ „Si alte texte vorbesc despre pactele de arendă între stăpîni și sclavi: D. 40, 7, 14, pr. Întrucât pentru acest gen special de pact nu existau termeni consacrați, jurisconsulții folosesc termenii deja consacrați: *conductio* (quam si fundum a domino conduxisset et pro fructu pecuniam dedisset); *Cod. Iust.*, 4, 14, 5: si, ut adlegas, antequam a domino manumittereris, fundus eius coluisti.”

⁷ Gaius în D. 19, 2, 25, 6: *apparet autem de eo nos colono dicere qui ad pecuniam numeratam conduxit: alioquin partiarius colonus quasi societatis iure et damnum et lucrum cum domino fundi paritur.*

rezultatele muncii sale, ceea ce se obținea accordîndu-i-se anumite avantaje. Stăpînul păstra dreptul de proprietate asupra sclavului, ceea ce constituia o garanție, un mijloc suplimentar de constringere. Dar raporturile dintre un asemenea sclav și stăpînul său se distingeau foarte mult de raporturile de sclavie clasice. Unii din sclavii coloni nu mai puteau fi separați de pămîntul pe care-l lucrau. Obiceiul la început și apoi constituile imperiale sanctionau această măsură.

Printre sclavii coloni, unii arendează parcele, dar alții chiar moșii întregi, cum este *willicus* din speța comentată (D. 33, 7, 18, 4)¹.

Pactul de arendă între stăpîn și sclav, mai ales de arendă în bani, deși fără de efecte de drept, creează o situație de fapt permanentă. Acest caracter corespunde și intereselor stăpînului de moșie în noile condiții în care se dezvoltă agricultura italică la începutul erei noastre². În același timp, relațiile de acest fel au însă foarte puține puncte de contact cu sclavia clasiceă.

Raporturile dintre stăpîn și sclavul său *quasi colonus* care plătește o *merx* sau *certa pensio*, sunt în afara de sistemul de drept în concepția romană. Ele nu sunt mai puțin prevăzute cu o anumită sancțiune. Condiția acestor sclavi coloni se distinge în egală măsură de aceea a sclavilor, ca și de aceea a oamenilor liberi. În concepția vremii, ei erau fără îndoială sclavi. Dar raporturile dintre ei și stăpînii lor pot fi considerate numai ca o formă de raporturi sclavagiste adînc transformate³.

În paginile de față am căutat să punem în lumină unele aspecte mai puțin studiate ale relațiilor sociale din primele trei secole ale erei noastre la Roma. Din cauza aceasta, după cum s-a putut vedea, am dat mai mare atenție problemelor sociale decât celor juridice⁴.

Vreme îndelungată la Roma, ca și în celealte state sclavagiste, situația sclavilor a fost o problemă lăsată exclusiv la aprecierea și reglementarea șefilor de familie. Ea interesa *ius priuatum*. Dar dezvoltarea forțelor de producție provoacă transformări la început insensibile în raporturile de producție sclavagiste. Apoi, la termenul unei evoluții de mai multe secole, în condițiile descompunerii modului de producție sclavagist, a crizei generale a sistemului, a schimbării raportului de forțe în favoarea

¹ Cum de *willico quaereretur et an instrumento inesset et dubitaretur, Scaeoula consultus respondit: si non pensionis certa quantitate, sed fide dominica coleretur, deberi.*

² M. Rostovtzeff, op. cit., vol. I, în special cap. I și VI.

³ Perrot, *Les institutions publiques et privées de l'ancienne France*, p. 103–104.

⁴ La nici o epocă a dezvoltării sale, dreptul roman n-a acoperit ansamblul relațiilor sociale care cereau o sancțiune. Totdeauna a rămas o scară mai mult sau mai puțin largă de situații lipsite de sancțiune juridică (un exemplu l-ar putea constitui sancționarea progresivă a posesiunii: Val. Georgescu, op. cit., Studii clasice, I, p. 125, nota 3 și p. 126). Pe de altă parte, trebuie să constatăm deoseberea ce ne separă de romani în ce privește noțiunea de sancțiune juridică. Pentru romani, tot ce nu intra în sfera lui *ius ciuile*, *ius praetorium*, nu era drept. Nouă, dimpotrivă, ni se pare că anumite sancțiuni stabilite prin constituții imperiale, sancțiuni administrative mai mult decât civile nu pot fi considerate în afara dreptului. Astfel, recursul *extra ordinem* al sclavului într-o serie de cazuri împotriva stăpînului sau altui om liber este deje o sancțiune eficace. Introducerea punctului de vedere materialist în cercetarea problemelor sclaviei deschide științei perspective noi. Lucrul acesta este demonstrat de abundența și varietatea problemelor discutate în literatura istorică socialistă. În studiul nostru am căutat să subliniem procesul de dezvoltare internă a raporturilor de producție sclavagiste, utilizând pentru aceasta numai texte juridice, deși pot fi găsite și alte izvoare (epigrafice și literare). Au atras atenția noastră relațiile în care sclavul apare în nume propriu, traînd cu stăpînul, fie cu alți oameni liberi sau cu alți sclavi. Sclavii privilegiați intră în raporturi complexe cu oamenii liberi fără ca actele lor să fie sancționate de dreptul roman. Jurisconsultilor le revine o sarcină delicată, de a concilia principiul incapacității sclavului cu necesitatea obiectivă de a se acorda un minimum

popoarelor migratoare, problema sclaviei ajunge să formeze o preocupare uneori gravă a conducerii imperiului — devine o problemă de stat¹. Este ceea ce rezultă dintr-un text vizibil interpolat de Iustinian. Speța la care ne referim, expusă de Marcian (fr. 53, D. 40, 5) este următoarea:

Fiduciarul are de executat un fideicomis de libertate, dar întîrzie să elibereze sclava, care, între timp, naște. Se pune întrebarea: care este condiția copilului?

În baza constituțiilor imperiale, copilul se naște liber și ingenuu, răspunde Marcian. Urmează după aceasta câteva propoziții adăugate de Iustinian: copilul trebuie considerat ingenuu, nu din momentul nașterii, ci de cînd libertatea este datorită, deoarece « libertatea nu este o chestiune privată, ci una publică » (*quatenus libertas non priuata sed publica res est*) și cel care o datorește trebuie să dea mai mult.

Problema libertății devenise o chestiune de stat încă din sec. II și III ale erei noastre. Sirul lung de texte ale constituțiilor imperiale care protejau persoana fizică și morală a sclavului contra cruzimilor stăpînilor sau care favorizau în toate felurile dobândirea libertății arată același lucru².

În formă însă *quatenus libertas non priuata sed publica res est*, decizia lapidară și categorică inserată de Iustinian în textul din digeste, marchează sfîrșitul unei evoluții seculare și trecerea la noi relații de producție mai potrivite cu starea economiei.

К ВОПРОСУ ОБ ОБЩЕМ КРИЗИСЕ РАБОВЛАДЕЛЬЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ В РИМСКОЙ ИМПЕРИИ

РЕЗЮМЕ

В исследовании изменений рабовладельческих производственных отношений в период разложения данного строя, автор использовал лишь тексты классических римских юрисконсультов, до сих пор мало

de eficacitate actelor sclavilor *nomine proprio*. Între sec. I – III jurisconsultii au formulat unele soluții, care marcau începutul unui drept nou, soluții pe care le-am semnalat în parte. Un număr de noțiuni noi erau de asemenea pe cale de a se cristaliza, cînd marea criză din sec. III a opri brusc linia aceasta de dezvoltare și a orientat soluția problemei pe cu totul altă cale. Din această activitate a jurisconsultilor de adaptare a relațiilor sclavagiste la condiții noi a rămas foarte puțin lucru. Materialele pe care le mai avem ne sint din cauza aceasta cu atît mai prețioase pentru reconstituirea liniei de dezvoltare a procesului istoric. Cum se explică această bruscă orientare nouă a soluțiilor problemelor la care ne-am referit? Dominatul a dat posibilitatea legării juridice a colonilor de pămînt și în alte sectoare ale muncii sociale asistăm de asemenea la legarea altor categorii de oameni liberi de profesiunea lor în interesul ieșirii statului sclavagist din impas. Acest fenomen a făcut posibilă deplasarea ponderii muncii servile din agricultură spre munca semiliberă și deci și importanța soluțiilor delicate care trebuiau să împace situația de sclav cu aceea în fapt de arendaș a scăzut mult. În celălalt domeniu unde munca sclavilor era foarte importantă în timpul principatului, în domeniul afacerilor comerciale, declinul producției de mărfuri și a schimbului a diminuat în aceeași măsură interesul pentru noile soluții. Din cauza aceasta, un număr de noțiuni și soluții (pactul de arendă pe bani între stăpîn și sclav, distincțiile între diferitele categorii de sclavi coloni, o teorie a condiției sclavilor privilegiati, a efectelor actelor sclavilor în numele lor propriu) n-au ajuns niciodată să mai fie elaborate de dreptul roman, așa cum s-a întîmplat în dreptul grec și egiptean.

¹ Ansamblul legislației lui Iustinian are un caracter conservator, recunosc toti cercetătorii: Marijan Horvat, *Quelques aspects politiques des codifications romaines*, în Revue internationale des droits de l'antiquité, 1957, p. 218.

² Gaius, I, 52 arată că abuzurile stăpînilor contra sclavilor nu erau tolerate: *male enim nostro iure uti non debemus.*

обращавшие на себя внимание с этой точки зрения. Уточнив вкратце основные черты классических рабовладельческих отношений, автор подчеркивает абсолютный характер власти рабовладельца. На определенной ступени развития экономики производительные силы вступают в противоречие с рабовладельческими производственными отношениями. Этот этап был достигнут в римском государстве в I—II вв. н. э. В условиях сопротивления рабовладельческого класса действию экономического закона соответствия, рабовладельческие производственные отношения начали претерпевать все более и более глубокие преобразования. Наряду с старыми формами эксплуатации рабов появляются новые формы как в городе, так и в деревне. Эти отношения, иногда очень отдаленно напоминающие классические, считаются юрисконсультами все же рабовладельческими. Ульпиан сообщает (D. 40, 1, 20, 3), что один раб, полученный с условием освободить его через пять лет, был обязан в течение этого времени ежемесячно выплачивать хозяину определенную сумму в знак своего рабского положения, но не в счет откупа. Социальное положение такого раба необычно: он добывает свои доходы из источника, внешнего по отношению к *domus*, распоряжающейся ими, и единственным проявлением его рабского состояния является выплата вышеупомянутых денег. Тексты фрагм. 3, 8, D. 40, 7, фрагм. 14, D. 40, 7, фрагм. 20, 3, D. 40, 1 и др. также свидетельствуют о глубоком преобразовании некоторых рабовладельческих отношений под влиянием развития экономики.

Некоторые рабы занимают привилегированное социальное положение и находятся в разнообразных отношениях с свободными людьми. В юридических документах упоминаются их собственные имена, поскольку они выступают в качестве должников (фрагм. 30, 1, D. 2, 14; 56, D. 15, 1) или кредиторов (Кодекс Юст., 4, 6, 9; фрагм. 1, 18, D. 42, 6; фрагм. 3, 2, D. 40, 7 и 3, 6, D. 40, 7; D. 35, 1, 40, 3), компенсируя свои долги долгами свободных людей (принадлежащих *domus* или чужих) (фрагм. 20, 2, D. 40, 7) или ручаясь за долги как своих хозяев, так и других лиц. Юрисконсульты разработали в период I—III вв. целую систему санкций, относящуюся к составлению юридических документов с упоминанием собственного имени раба, которая, соблюдая правила юридической недееспособности рабов, дала возможность удовлетворить интересы правящего класса в этом отношении. Они вообще использовали институты римского права в целях отличных от первоначальных, а в некоторых случаях изобретали новые решения. Хотя это и не является собственно предметом данного исследования, автор упоминает мимоходом о санкциях договоров, заключенных рабами при помощи *actio in dolum*, путем осуществления *in factum* или посредством *petitio extra ordinem*, что было косвенным признанием арендных договоров, заключенных, с уплатой денег, между рабом и его хозяином, поскольку такой раб не считался больше *instrumentum fundi*, как остальные. Такие решения находились в процессе своей кристаллизации, когда в III веке наступил глубокий кризис, ускоривший преобразование рабовладельческого мира. Появление *dominatus* позволило рабовладельцам попробовать другой выход из кризиса, состоявший в прикреплении колонов

к земле, а также и других производителей к их ремеслу. Это новое положение сделало большинство старых решений, предложенных в I—III вв., бесполезными, и позднее они были преданы забвению.

BEITRÄGE ZUR ERFORSCHUNG DER ALLGEMEINEN KRISE DES SKLAVENHALTERSSYSTEMS IM RÖMISCHEN REICH

ZUSAMMENFASSUNG

Bei Untersuchung der Umgestaltung der auf Sklaverei gegründeten Produktionsverhältnisse während der Periode des Zerfalls der Sklavenhalterordnung stützt sich der Verfasser lediglich auf Texte der klassischen römischen Rechtsgelehrten, Texte, die bisher unter diesem Gesichtspunkt weniger beachtet worden waren. Nach einer knappen Darstellung des Gepräges der klassischen auf Sklaverei gegründeten Beziehungen, wird die absolute Natur der Macht des Herrn hervorgehoben. Auf einer bestimmten Entwicklungsstufe der Wirtschaft, geraten jedoch die Produktivkräfte in Widerspruch zu den auf Sklaverei gegründeten Produktionsverhältnissen. Diese Entwicklungsstufe wurde im römischen Staate im 1.—2.Jh. u.Z. erreicht. Unter den Bedingungen des Widerstandes der Sklavenhalterklasse gegen die Wirkungs des Gesetzes der Übereinstimmung der Produktionsverhältnisse mit dem Charakter der Produktivkräfte erfuhren die auf Sklaverei gegründeten Produktionsverhältnisse allmählich immer tiefergehende Umgestaltungen. Neben den in den alten Formen ausgebeuteten Sklaven erscheinen in Stadt und Land neue Formen ihrer Ausbeutung. Diese von den klassischen Zuständen oftmals beträchtlich abweichenden Verhältnissen werden von den Rechtsgelehrten dennoch als auf Sklaverei gegründet angesehen. So berichtet Ulpian (D.40,1,20,3), daß ein unter der Bedingung der Freilassung nach fünf Jahren erworbener Sklave verpflichtet war, seinem Herrn allmonatlich eine bestimmte Geldsumme als symbolische Anerkennung seines Sklavenzustandes, nicht etwa als Loskaufspreis, zu entrichten. Die soziale Lage eines derartigen Sklaven ist ungewöhnlich: er bezieht seine Einkünfte aus einer außerhalb des *domus* befindlichen Quelle, verfügt über diese Einkünfte und das einzige sichtbare Zeichen seiner Sklaveneigenschaft besteht in der Entrichtung eines Geldbetrages. Man vergleiche auch in fr. 3,8, D. 40,7 und fr. 14,pr. D.40,7; fr.20,3, D.40,1 und an anderen Stellen die tiefgehende Umgestaltung von auf Sklaverei gegründeten Beziehungen unter dem Einfluß der wirtschaftlichen Entwicklung.

Gewisse Sklaven erfreuen sich einer bevorrechteten sozialen Stellung und gehen mit Freien verschiedene Rechtsverhältnisse ein, wobei sie in den Urkunden im eigenen Namen als Schuldner (fr.30,1, D.2,14; 56, D.15,1) oder Gläubiger (Cod. Just. 4,6,9, ; fr. 1,18,D.42,6; fr. 3,2,D.40,7 und 3,6, D.40,7; D.35,1,40,3) auftreten, ihre Schulden mit denen von Freien innerhalb oder außerhalb des *domus* kompensieren (fr. 20,2, D.40,7) oder sich für die Schulden ihrer Herren oder anderer Personen verbürgen. Im Verlaufe des 1.—3.Jh. hatten die Rechtsgelehrten ein ganzes System von Sanktionen für die von Sklaven im eigenen Namen vorgenom-

menen Geschäfte ausgearbeitet, das einerseits den Grundsatz der Rechtsunfähigkeit der Sklaven aufrecht erhielt, andererseits den Interessen der herrschenden Klasse in dieser Hinsicht Rechnung trug. Im allgemeinen verwendeten sie hiezu die Rechtsinstitutionen des römischen Rechtes u.zw. zu einem anderen als dem ursprünglichen Zweck; in einigen Fällen deuteten sie auch neuartige Lösungen an. Diese Frage bildet zwar nicht den eigentlichen Gegenstand der Untersuchung, dennoch behandelt der Verfasser kurz die Sanktionierung der von Sklaven abgeschlossenen Verträge durch die Dolus-Klage, durch die Klage in *factum* oder durch die *petitia extra ordinem*, sowie die indirekte Anerkennung der vom Sklaven mit seinem Herrn gegen eine Geldzahlung abgeschlossenen Pachtverträge, die sich daraus ergab, daß ein Sklave in dieser Lage nicht mehr — so wie die anderen Sklaven — als *instrumentum fundi* angesehen wurde. Diese Lösungen waren im Begriffe sich herauszukristallisieren, als im 3.Jh. die große Krise eintrat, die die Umgestaltung der Sklavenhalterwelt beschleunigte. Das Entstehen des *Dominats* gestattete es den Sklavenhaltern, einen anderen Ausweg aus der Krise zu suchen, der in der Bindung der Kolonen an Grund und Boden sowie anderer Erzeuger an ihr Handwerk bestand. Diese neue Lage machte die im 1.—3.Jh. vorgeschlagenen älteren Lösungen großteils überflüssig, so daß sie dem Vergessen anheimfielen.
